

Δομικοί Περιορισμοί, Δυνατότητες, και Προοπτικές μιας Ολοκληρωμένης Ανάπτυξης της Ορεινής Υπαίθρου

Γ. Λιοδάκης, Καθηγητής Πολυτεχνείου Κρήτης

Περίληψη

Η παρούσα εισήγηση στηρίζεται σε μια διεπιστημονική προσέγγιση, με αφετηρία κυρίως τις κοινωνικές επιστήμες και μια Μαρξιστική πολιτική οικονομία ειδικότερα. Μια σειρά εισαγωγικών, μεθοδολογικών παρατηρήσεων στοχεύει στη διαμόρφωση του θεωρητικού πλαισίου για την αποτελεσματικότερη διαπραγμάτευση του ερευνόμενου ζητήματος. Στη συνέχεια γίνεται μια σύντομη αναφορά στην ορεινή Κρήτη και στις εξελίξεις που είχαμε στο συγκεκριμένο χώρο από την πρώτη μεταπολεμική περίοδο μέχρι σήμερα. Ακολουθώντας, και περισσότερο διεξοδικά, εξετάζονται η σημασία και οι συνέπειες της κυριαρχίας του καπιταλισμού για την ανάπτυξη της υπαίθρου και των ορεινών περιοχών ειδικότερα. Όπως υποστηρίζεται, οι συνθήκες αυτές ανάπτυξης προσδιορίζουν σε μεγάλο βαθμό τους δομικούς περιορισμούς, αλλά και τις αναπτυξιακές δυνατότητες ή τις επιλογές που ενδεχόμενα υπάρχουν σήμερα. Πάνω σ' αυτή τη βάση, προχωράμε σε μια ειδικότερη διερεύνηση των δυνατοτήτων και των προοπτικών μιας οικολογικά συμβατής/ ολοκληρωμένης ανάπτυξης της ορεινής υπαίθρου. Εδώ εξετάζονται οι περιορισμοί που επιβάλλονται από την καπιταλιστική ανάπτυξη και οργανωτική ανασυγκρότηση της γεωργίας, την ένταξη της εγχώριας παραγωγής σε μια διαδικασία διεθνικής συσσώρευσης, τις μη αναστρέψιμες κοινωνικο-οικολογικές εξελίξεις των τελευταίων δεκαετιών, και μια ραγδαία και ανεξέλεγκτη τουριστική ανάπτυξη ορισμένων ζωνών. Τίθενται επίσης κρίσιμα ερωτήματα για το αν, και κατά πόσον, είναι μια αυτόνομη ανάπτυξη σε τοπικό ή περιφερειακό επίπεδο εφικτή, αν η ρήξη με το κεφάλαιο και το αστικό κράτος ή υπερκράτος είναι αναγκαία, και αν μια δραστική αλλαγή της υπαίθρου στην κατεύθυνση μιας οικολογικά συμβατής και κοινωνικά δίκαιης ανάπτυξης θα μπορούσε να στηριχτεί αποκλειστικά σε μια κίνηση 'από τα κάτω' ή μια κίνηση 'από τα πάνω', ή αν θα πρέπει πιθανότατα να συνδυάζει διαλεκτικά και τις δύο αυτές κινήσεις. Επισημαίνεται τέλος μια σειρά αλλαγών που, ξεκινώντας από την υπάρχουσα σήμερα κατάσταση, θα μπορούσαν να συμβάλλουν σε μια νέα ελπιδοφόρα ανάπτυξη για τις ορεινές περιοχές και τη χώρα γενικότερα.

Εισαγωγή: Μεθοδολογικές Παρατηρήσεις

Στη σχετική φιλοσοφία, «ολοκληρωμένη ανάπτυξη» συνήθως θεωρείται «η ταυτόχρονα στον [χώρο](#) και στον [χρόνο](#) κατάλληλη [οικονομική](#), [κοινωνική](#), [πολιτική](#), [πολιτισμική](#) και [τεχνική](#) / [τεχνολογική ανάπτυξη](#), η οποία θα πρέπει να τελείται πάντα σε [διαλεκτική](#) αρμονία και με σεβασμό στον άνθρωπο και το [φυσικό](#) και πολιτισμικό του [περιβάλλον](#), μέσα στο οποίο αυτός εντάσσεται ειρηνικά και δημιουργικά, ως οργανικό και αναπόσπαστο μέρος του και όχι ως κυρίαρχος, ιδιοκτήτης ή εκμεταλλευτής του». «Αξιοβίωτη» θεωρείται εκείνη η μορφή ολοκληρωμένης ανάπτυξης «για την οποία χαιρέται κανείς να ζει» (Wikipedia 2016, βλ. και Koroneos & Rokos 2012). Στην εννοιολογική αυτή αποτύπωση της «ολοκληρωμένης» και «αξιοβίωτης ανάπτυξης» παρατηρείται μια διαλεκτική (ολιστική) και οικολογικά ευαισθητοποιημένη προσέγγιση, αλλά και ένα έντονα δεοντολογικό στοιχείο και μια απουσία ρητής αναφοράς στον κυρίαρχο τρόπο οργάνωσης της κοινωνικής παραγωγής. Δεν είναι, ως εκ τούτου, παράδοξο ότι κυριαρχεί το δεοντολογικό στοιχείο, ενώ απουσιάζει μια αποτίμηση για το αν, και κατά πόσο, η ολοκληρωμένη αυτή ή αξιοβίωτη ανάπτυξη είναι εντέλει εφικτή μέσα στο υπάρχον κοινωνικοοικονομικό και θεσμικό πλαίσιο.

Ο στόχος της παρούσας εισήγησης δεν είναι η διατύπωση κάποιων ευσεβών πόθων ή μια αποτύπωση κάποιων επιθυμητών χαρακτηριστικών για την ανάπτυξη των ορεινών περιοχών, αλλά η διερεύνηση των περιορισμών και των δυνατοτήτων ανάπτυξης που δημιουργούνται από τον κυρίαρχο σήμερα καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής (ΚΤΠ), την διαχρονική του εξέλιξη, και τις γεωφυσικές και πολιτισμικές ιδιαιτερότητες κάθε συγκεκριμένης περιοχής. Στην προσπάθεια μας αυτή θα πρέπει να αναπτύξουμε ένα κατάλληλο θεωρητικό και μεθοδολογικό πλαίσιο.

Αφετηρία μας σ' αυτή την προσπάθεια θα πρέπει να είναι μια κριτική της κυρίαρχης αντίληψης που σχετίζεται με μια μεταφυσική (Καρτεσιανή) διαίρεση ανθρώπου (ή κοινωνίας) – φύσης. Σύμφωνα μ' αυτή την αντίληψη, ο άνθρωπος υπάρχει και δρα έξω και ανεξάρτητα από τη φύση, αν και εξωτερικά επιδρά και τροποποιεί το φυσικό περιβάλλον, ενώ η φύση παραμένει αμετάβλητη και έξω από την κοινωνία. Απ' αυτή τη σκοπιά θα μπορούσε κανείς απλώς να διερευνήσει τις αναπτυξιακές δυνατότητες που προκύπτουν από τη φύση (ως μέσο παραγωγής και πηγή πλουτοπαραγωγικών πόρων) ή τις επιπτώσεις την ανάπτυξης πάνω στο φυσικό περιβάλλον.

Σε αντίθεση με αυτή τη θεώρηση, θα ακολουθήσουμε εδώ μια περισσότερο γόνιμη, διαλεκτική θεώρηση που αντιλαμβάνεται τον άνθρωπο και την κοινωνία ως συστατικό στοιχείο της φύσης και του οικοσυστήματος, και τη φύση σε μια διαρκή μεταβολή που μερικά οφείλεται στην παραγωγική προσπάθεια του ανθρώπου. Έτσι διαμορφώνεται μια κοσμοϊστορική οικολογική θεώρηση, η οποία μας επιτρέπει να συλλάβουμε την ιστορικά συγκεκριμένη διαμόρφωση αυτής της οικολογίας και την συνδιαμόρφωση του κεφαλαίου και της φύσης κατά την ιστορική περίοδο ανάπτυξης του καπιταλισμού. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο η τεχνολογία γίνεται αντιληπτή ως μια συγκεκριμένη και σκόπιμη αναδιοργάνωση της φύσης, ενώ η λογική του κεφαλαίου αποτυπώνεται στο νόμο της αξίας που διέπει το μεταβολισμό της κοινωνίας με τη φύση, αποδίδοντας αξία μόνο στη μισθωτή ανθρώπινη εργασία, τη στιγμή που το κεφάλαιο ιδιοποιείται δωρεάν ή με ελάχιστο κόστος τη μη εμπορευματοποιημένη εργασία και την μη-ανθρώπινη φύση (βλ. Λιοδάκης 2015, Moore 2015).

Αν και το μεθοδολογικό αυτό πλαίσιο αναγνωρίζει τη δυνατότητα του ανθρώπου να καθορίζει σε σημαντικό βαθμό τόσο τις κοινωνικές όσο και τις οικολογικές εξελίξεις, το κρίσιμο ερώτημα είναι, για να παραφράσουμε τον Μαρξ, αν ο άνθρωπος (και η κοινωνία) μπορεί κατά βούληση να καθορίζει την ιστορία του, ή αν μπορεί να το κάνει μόνο μέσα σε ορισμένα όρια που προσδιορίζονται από την υπάρχουσα κατάσταση και τις κληρονομημένες κοινωνικές σχέσεις. Στην πραγματικότητα, και όπως θα γίνει σαφές από την ακόλουθη ανάλυσή μας, η κοινωνία μπορεί να καθορίζει την αναπτυξιακή της πορεία μόνο μέσα στα πλαίσια των περιορισμών που επιβάλλονται από τον κυρίαρχο σήμερα ΚΤΠ και από τα μεταβαλλόμενα φυσικά και βιοσφαιρικά δεδομένα κάθε συγκεκριμένης περιοχής.

Θα πρέπει επίσης να επισημανθεί ότι, ενώ η ραγδαία τάση παγκοσμιοποίησης κατά τις τελευταίες δεκαετίες και η εντεινόμενη κρίση του καπιταλισμού οδηγούν συχνά σε αγωνιστικές αντιστάσεις και διάφορα εγχειρήματα τοπικής ανάπτυξης, σε καμιά περίπτωση δεν θα πρέπει να υποτιμηθεί η καθοριστική σημασία των γενικότερων εθνικών ή διεθνικών εξελίξεων για την ανάπτυξη οποιασδήποτε περιοχής της υπαίθρου (πεδινής ή ορεινής). Με άλλα λόγια, η διαλεκτική της τοπικής ανάπτυξης με τις γενικότερες κοινωνικο-οικολογικές εξελίξεις πρέπει να διατηρείται διαρκώς στο επίκεντρο της προσοχής μας.

Μέσα στο πλαίσιο της ευρύτερης αυτής διαλεκτικής, θα πρέπει ειδικότερα να εστιάσουμε στη διαλεκτική σχέση κοινωνίας – κράτους, δεδομένου ότι το τελευταίο και η «πολιτεία», όπως συνήθως αποκαλείται, γίνονται συνήθως αντιληπτά από την κυρίαρχη ιδεολογία ως υπερταξικοί (ουδέτεροι) πολιτικοί θεσμοί που διασφαλίζουν την κοινωνική συνοχή και στοχεύουν στην προαγωγή του (γενικότερου) κοινωνικού συμφέροντος. Στην πραγματικότητα, βέβαια, οι εξελισσόμενες παραγωγικές σχέσεις και οι συναφείς ταξικές

αντιθέσεις και συγκρούσεις καθορίζουν αποφασιστικά και προσανατολίζουν την διαμόρφωση των κρατικών θεσμών στην εξυπηρέτηση των εκάστοτε κυρίαρχων κοινωνικών συμφερόντων. Με τη σειρά τους, και διαλεκτικά, οι μηχανισμοί και οι πολιτικές του αστικού κράτους διαμορφώνουν αποφασιστικά τις συνθήκες παραγωγής και τις υλικές, θεσμικές και ιδεολογικές προϋποθέσεις για τη συσσώρευση του κεφαλαίου. Και καθώς η διαλεκτική αυτή είναι ανοικτή στο χώρο και το χρόνο, οι τάσεις διεθνικής ανάπτυξης και συσσώρευσης του κεφαλαίου κατά τις τελευταίες δεκαετίες οδηγούν σε μια ανασυγκρότηση του εθνικού κράτους, το οποίο εντάσσεται πλέον ως συστατικό στοιχείο ενός αναδυόμενου διεθνικού κράτους (βλ. Robinson 2004, Λιοδάκης 2007, Liodakis 2010a). Παίρνοντας λοιπόν σοβαρά υπόψη, τόσο τις τάσεις παγκοσμιοποίησης του κεφαλαίου και της παραγωγής, όσο και τις αντίστοιχες εξελίξεις στην κατεύθυνση διαμόρφωσης ενός διεθνικού κράτους κατά τις τελευταίες δεκαετίες, θα μας επιτρέψει την καλύτερη αποσαφήνιση των περιορισμών, αλλά και των δυνατοτήτων ανάπτυξης των ορεινών περιοχών της χώρας.

Σύντομη Αναφορά στην ορεινή Κρήτη

Μέσα στο πλαίσιο των γενικότερων κοινωνικοοικονομικών και οικολογικών εξελίξεων που διαμορφώνονται σε εθνικό και διεθνές επίπεδο, είναι εδώ σκόπιμο να κάνουμε μια σύντομη αναφορά στις αναπτυξιακές εξελίξεις που παρατηρούνται στις ορεινές περιοχές της Κρήτης από τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες μέχρι σήμερα. Η αναφορά μας αυτή θα είναι κάπως γενική, χωρίς να εξειδικεύεται σε επιμέρους γεωγραφικές διαφοροποιήσεις. Η ιδιαιτερότητα των συγκεκριμένων περιοχών σχετίζεται με το γεγονός ότι πρόκειται για ορεινούς όγκους μιας νησιωτικής περιφέρειας, που γειτνιάζουν με παράκτιες ζώνες οι οποίες αποτέλεσαν πόλους μιας ραγδαίας και ανεξέλεγκτης τουριστικής ανάπτυξης, ιδιαίτερα μετά τη δεκαετία του '70. Είναι, από την άλλη μεριά, αναμφίβολο ότι τα αναπτυξιακά χαρακτηριστικά της συγκεκριμένης περιοχής παρουσιάζουν σημαντικές ομοιότητες με άλλες αντίστοιχες περιοχές σε άλλες περιφέρειες της χώρας.

Παρά τις γνωστές αντιξοότητες της ζωής στην ύπαιθρο και τις κοινωνικο-πολιτικές περιπέτειες της χώρας κατά την εν λόγω περίοδο, οι ορεινές περιοχές της Κρήτης παρουσιάζουν, κατά τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες, μια σχετικά δυναμική δημογραφική εξέλιξη, αρκετά ανθηρές κοινότητες, και μια αξιόλογη πολιτισμική ανάπτυξη, ενώ παράλληλα εξελίσσεται ένα αυξανόμενο μεταναστευτικό ρεύμα προς τα αστικά κέντρα ή τους σημαντικούς μεταναστευτικούς προορισμούς του εξωτερικού. Ο μεγαλύτερος όγκος της αγροτικής παραγωγής οργανώνεται στη βάση μιας χωρικής γεωργίας που στηρίζεται σε αυτάρκη, σε μεγάλο βαθμό, αγροτικά νοικοκυριά. Οι καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής είχαν μια εξαιρετικά περιορισμένη σημασία για τις ορεινές περιοχές του νησιού. Η οικονομική αυτάρκεια όμως άρχισε να σπάει κατά τις επόμενες δεκαετίες, με τη ραγδαία εμπορευματοποίηση της παραγωγής και την αυξανόμενη εξάρτηση των αγροτών από τις αγορές, όχι μόνο για τη διάθεση ενός αυξανόμενου μέρους του παραγόμενου προϊόντος, αλλά και για την προμήθεια των αναγκαίων εφοδίων (μηχανήματα, πολλαπλασιαστικό υλικό, λιπάσματα, φάρμακα, κ.λπ.).

Ο μετασχηματισμός αυτός της αγροτικής παραγωγής συνοδεύτηκε από ραγδαίες τεχνολογικές εξελίξεις. Μέσα σε σύντομο χρόνο, τα βόδια αντικαταστάθηκαν από του γαϊδάρους, ως ζώα φορτίου και άροσης, και αυτά με τη σειρά τους αντικαταστάθηκαν από αγροτικά αυτοκίνητα, τρακτέρ, αλωνιστικές μηχανές, και μηχανήματα παντός είδους. Οι τεχνολογίες και τα μέσα για τη συλλογή ή την άλεση του ελαιοκάρπου, τις καλλιεργητικές εργασίες, την άρδευση, την επεξεργασία του γάλακτος, κ.λπ. εξελίχθηκαν με γρήγορους ρυθμούς, ιδιαίτερα στις περιπτώσεις που οι γεωμορφολογία του εδάφους επέτρεπε την εκμηχάνιση της παραγωγής.

Η αυξανόμενη εμπορευματοποίηση και ο τεχνολογικός εκσυγχρονισμός της παραγωγής είχε σημαντικές επιπτώσεις για την αναδιάρθρωση και την εξειδίκευση της παραγωγής.

Αρχικά, οι ανάγκες επιβίωσης των αγροτικών οικογενειών επέβαλε την επέκταση των καλλιεργειών μέχρι εξαιρετικά ορεινές και δύσβατες περιοχές, αλλά βαθμιαία οι περιοχές αυτές εγκαταλείφθηκαν και η καλλιέργεια συγκεντρώθηκε σε περισσότερο αποδοτικές ή πεδινές περιοχές, όπου η εκμηχάνιση επέτρεπε μια πιο γρήγορη αύξηση της παραγωγικότητας της αγροτικής εργασίας. Αρκετές παραδοσιακές καλλιέργειες υποβαθμίστηκαν ή εγκαταλείφθηκαν (χαρούπι, σιτηρά, όσπρια, σταφίδα, κ.λπ.), ενώ το ενδιαφέρον στράφηκε κυρίως στην παραγωγή λαδιού και σε ορισμένες σύγχρονες (κυρίως θερμοκηπευτικές) καλλιέργειες. Η στροφή της παραγωγής προς τις αγορές και τις εξαγωγές, ιδιαίτερα με την επικράτηση του νεοφιλελευθερισμού και ενός εξωστρεφούς προτύπου ανάπτυξης μετά τη δεκαετία του '70, επέτεινε την εξειδίκευση της παραγωγής και συνετέλεσε σε μια οικολογικά επιζήμια επικράτηση μονοκαλλιεργειών. Οι τάσεις αυτές, και η αυξανόμενη εξάρτηση από τις αγορές και τις πολυεθνικές, επιτείνονται ακόμα παραπέρα με τη διεθνή ανάπτυξη του αγροδιατροφικού συστήματος κατά τις τελευταίες δεκαετίες και τις ειδικότερες τάσεις υποκατάστασης προϊόντων και οικειοποίησης αγροτικών δραστηριοτήτων από το βιομηχανικό κεφάλαιο (Goodman et al. 1987, Νικολαΐδης 2010). Οι εξελίξεις αυτές, σε συνδυασμό με τις ταξικές διαφοροποιήσεις του αγροτικού πληθυσμού, απετέλεσαν τις βασικές διαδικασίες ανάπτυξης ή επέκτασης των καπιταλιστικών σχέσεων στην αγροτική παραγωγή.

Η τουριστική ανάπτυξη κατά τις τελευταίες δεκαετίες ορισμένων, και κυρίως παράκτιων, ζωνών δεν συνετέλεσε, σε αντίθεση με κάποια κυρίαρχα ιδεολογήματα, στην ανάπτυξη της αγροτικής παραγωγής και στη διατήρηση των αγροτικών πληθυσμών στις εστίες τους. Στην πραγματικότητα, ο τουρισμός δεν συνετέλεσε σε μια ευχαιρέστερη διάθεση των αγροτικών προϊόντων, ενώ οι δυνατότητες πολυαπασχόλησης στον τουρισμό προσέφερε μια πρόσκαιρη μόνο ανάσχεση της αγροτικής εξόδου. Παράλληλα, ο τουρισμός λειτούργησε ανταγωνιστικά ως προς την αγροτική παραγωγή, και από την άποψη δέσμευσης πλουτοπαραγωγικών πόρων (γης και νερού κυρίως), αλλά και ως προοπτική απασχόλησης και επαγγελματικής αποκατάστασης. Γι' αυτούς κυρίως τους λόγους, όπου η τουριστική ανάπτυξη έχει σημειώσει σημαντικά βήματα, η αγροτική παραγωγή έχει υποβαθμιστεί και παραγκωνιστεί.

Η εμπορευματοποίηση της αγροτικής παραγωγής, η ανάπτυξη του τουρισμού, και η ραγδαία διείσδυση του καπιταλιστικού ανταγωνισμού είχαν ως συνέπεια την υποβάθμιση παραδοσιακών αξιών, κοινωνικών πρακτικών συνεργασίας και αλληλεγγύης, και την επικράτηση του ατομικισμού και ενός αγοραίου πολιτισμού.

Ταυτόχρονα, η ανάπτυξη καπιταλιστικών σχέσεων και η αυξανόμενη εξάρτηση από τις αγορές είχε ως συνέπεια αυξανόμενες δυσκολίες για την αναπαραγωγή των αγροτών, καθώς οι τιμές των προϊόντων συμπιέζονται προς τα κάτω ενώ το κόστος της αγροτικής παραγωγής, που είναι συγκριτικά αυξημένο για τις ορεινές και μειονεκτικές περιοχές, αυξάνεται ανεξέλεγκτα. Έτσι περιορίζονται οι δυνατότητες διασφάλισης ενός καθαρού εισοδήματος επιβίωσης (Λιοδάκης 1994). Τα οικονομικά αυτά αδιέξοδα έχουν οδηγήσει χιλιάδες αγρότες στην εγκατάλειψη της αγροτικής παραγωγής και στη μετανάστευση.

Οι συνθήκες αυτές και το κόστος της αγροτικής παραγωγής επιδεινώνονται ακόμα παραπέρα με την επιβάρυνση των κλιματικών και οικολογικών συνθηκών. Η επιδείνωση αυτή εκφράζεται, μεταξύ άλλων, από μια αυξανόμενη ξηρασία και υποβάθμιση ή εξαφάνιση υδατικών πηγών, την εγκατάλειψη εκτεταμένων εκτάσεων, τη διάβρωση εδαφών, την ανεξέλεγκτη χρήση χημικών και φαρμάκων, και την επικίνδυνη μείωση της βιοποικιλότητας. Η δημογραφική αποψίλωση της υπαίθρου, οι πολυάριθμες «απούσες ιδιοκτησίες», και η ασάφεια των περιουσιακών σχέσεων έχουν οδηγήσει κατά τις τελευταίες δεκαετίες σε μια ανεξέλεγκτη επέκταση της κτηνοτροφίας, με εκτεταμένες και αυθαίρετες περιφράξεις και μια καταστροφική υπερβόσκηση.

Στις δυσμενείς δημογραφικές και οικολογικές εξελίξεις του αγροτικού χώρου έρχεται να προστεθεί η απουσία κοινωνικών υποδομών και η οργανωτική/διοικητική ανασυγκρότηση της υπαίθρου που έχει επιβληθεί από το κράτος κατά τις τελευταίες δεκαετίες. Οι κρατικές αυτές παρεμβάσεις (με τους καλικοκρατικούς δήμους, κ.λπ.) έχουν ουσιαστικά καταστρέψει τις άλλοτε ανθηρές αγροτικές κοινότητες και έχουν επιδεινώσει τις συνθήκες αναπαραγωγής της υπαίθρου. Οι παρεμβάσεις αυτές, σε συνδυασμό με τη διείσδυση της λογικής και των παραγωγικών πρακτικών του κεφαλαίου στον αγροτικό χώρο, έχουν επίσης υπονομεύσει τις αποδεδειγμένες ικανότητες των τοπικών κοινοτήτων να κατασκευάζουν συλλογικά κοινόχρηστες υποδομές και να διαχειρίζονται ορθολογικά διάφορους παραγωγικούς πόρους, όπως το μοίρασμα του νερού των πηγών, κ.λπ. (βλ. Ostrom 1990). Αρκετές από τις σχετικές παρεμβάσεις του κράτους, που συχνά καθορίζονται από υπερ-κρατικές διαδικασίες και διεθνικά συμφέροντα, αφορούν μεγάλες επενδύσεις στον τομέα του τουρισμού ή στις λεγόμενες ΑΠΕ (αιολικά και φωτοβολταϊκά πάρκα), και συνεπάγονται μαζικές απαλλοτριώσεις γεωργικής γης, αλλά και μια επικίνδυνη οικολογική υποβάθμιση (Πετράκης 2010). Αφορούν δηλαδή διαδικασίες «ανάπτυξης μέσω απαλλοτρίωσης» και διαδικασίες πρωταρχικής καπιταλιστικής συσσώρευσης που υπερβαίνουν τα στενά περιφερειακά και εθνικά πλαίσια.

Από τα παραπάνω γίνεται προφανές ότι ο μετασχηματισμός και η καπιταλιστική ανάπτυξη της αγροτικής παραγωγής, και όχι μόνο, έχει καθοριστικές επιπτώσεις στις αναπτυξιακές προοπτικές, αλλά και τα αδιέξοδα της υπαίθρου, και των ορεινών περιοχών ειδικότερα. Είναι επομένως σκόπιμο να διερευνήσουμε παραπέρα τη σημασία και τις συνέπειες της κυριαρχίας του ΚΤΠ.

Η Σημασία και οι Συνέπειες της Κυριαρχίας του Καπιταλισμού

Η γενικότερη εμπορευματοποίηση και εξειδίκευση της αγροτικής παραγωγής κατά τη μεταπολεμική περίοδο συνοδεύεται από μια πολύμορφη διαδικασία πρωταρχικής συσσώρευσης, η οποία συχνά ενορχηστρώνεται και επιβάλλεται από το κράτος με βίαια (οικονομικά και μη) μέσα, και συνεπάγεται μια βαθειά ταξική διαφοροποίηση οριζόμενη από μια εξελισσόμενη μεταφορά της κυριότητας των βασικών μέσων παραγωγής από τη μεγάλη πλειοψηφία των ανεξάρτητων αγροτών σε μια ανερχόμενη αστική μειοψηφία. Αν και η προλεταριοποίηση των αγροτών παίρνει μεγάλες διαστάσεις, η απασχόληση μισθωτής εργασίας στον αγροτικό τομέα, και ιδιαίτερα στις ορεινές περιοχές, παραμένει ακόμα σχετικά περιορισμένη. Παρά όμως την ευελιξία και προσαρμοστικότητα των αγροτικών νοικοκυριών που επιτρέπει την επιβίωση ενός μεγάλου αριθμού απ' αυτά, η λογική του κεφαλαίου και η απασχόληση μισθωτής εργασίας διεισδύουν γρήγορα σε ορισμένες παραγωγικές δραστηριότητες (εποχιακές ή μη) και σε ορισμένα τμήματα της παραγωγικής διαδικασίας. Οι εξελίξεις αυτές και η αυξανόμενη κοινωνικοποίηση και ενσωμάτωση της αγροτικής παραγωγής στο σύνολο της οικονομίας έρχονται να επισφραγίσουν την κυριαρχία του καπιταλισμού στον αγροτικό τομέα (Λιοδάκης 2000). Πέρα βέβαια από το βαθμό εμπορευματοποίησης, η αυξανόμενη εξάρτηση της αγροτικής παραγωγής από βιομηχανικές εισροές αποτελεί επίσης ένα σημαντικό δείκτη καπιταλιστικής ανάπτυξης και κεφαλαιοποίησης της αγροτικής παραγωγής.

Η κυριαρχία του καπιταλισμού στον αγροτικό τομέα συνεπάγεται ότι τα εγγενή χαρακτηριστικά του ΚΤΠ παίζουν πλέον ένα σημαίνοντα ρόλο στην ανάπτυξη και το μετασχηματισμό του τομέα αυτού, αλλά και στη διασύνδεση του με την υπόλοιπη εθνική και την παγκόσμια οικονομία. Η εγγενής τάση μεγέθυνσης της εμπορευματικής παραγωγής και συσσώρευσης του κεφαλαίου, που ενυπάρχει από τα πρώτα στάδια ανάπτυξης του καπιταλισμού, παίρνει ιδιαίτερες διαστάσεις κατά τη μεταπολεμική περίοδο. Η ταχύρυθμη οικονομική μεγέθυνση των πρώτων ιδιαίτερα μεταπολεμικών δεκαετιών είχε ασφαλώς σημαντικές επιπτώσεις και στον αγροτικό τομέα καθώς οδήγησε σύντομα στην εξάντληση

των κοινωνικο-οικολογικών ορίων του τομέα, που εκδηλώνεται ιδιαίτερα κατά τις τελευταίες δεκαετίες. Ταυτόχρονα, ο εγγενώς ανταγωνιστικός χαρακτήρας και η τάση εξειδίκευσης της καπιταλιστικής παραγωγής συνεπάγονται έναν αυξανόμενο διαχωρισμό και μια χωρική μετατόπιση της κτηνοτροφικής από τη φυτική παραγωγή, αλλά και της παραγωγής από την κατανάλωση γενικότερα. Οι μετατοπίσεις αυτές, ο εντεινόμενος εξωστρεφής προσανατολισμός της αγροτικής παραγωγής, και η αυξανόμενη πόλωση πόλης – υπαίθρου συνεπάγονται μια αυξανόμενη εξάντληση της γονιμότητας του εδάφους και μια υπονόμευση των δυνατοτήτων ανακύκλωσης των θρεπτικών στοιχείων και αποκατάστασης/εμπλουτισμού της γονιμότητας της γης. Έτσι, καταστρέφονται σταδιακά οι προϋποθέσεις μιας ολοκληρωμένης ανάπτυξης και η τάση αυτή ενισχύεται παραπέρα από τη μείωση της βιοποικιλότητας που προκύπτει από την αυξανόμενη εξειδίκευση της παραγωγής.

Η ανάπτυξη και ο μετασχηματισμός της καπιταλιστικής παραγωγής διέπεται θεμελιακά από τον ιστορικά συγκεκριμένο νόμο της αξίας που χαρακτηρίζει τον καπιταλισμό και ο οποίος ρυθμίζει ουσιαστικά το μεταβολισμό κοινωνίας – φύσης, ενοποιώντας την αναπαραγωγή του αγροτικού τομέα και της υπόλοιπης εθνικής και παγκόσμιας οικονομίας (Burkett 1999: 192). Ο νόμος αυτός αποδίδει ιδιαίτερη σημασία και «αξία» στη μισθωτή εργασία, επιδιώκοντας μια αύξηση της παραγωγικότητάς της μέσω μιας αυξανόμενης εκμηχάνισης της παραγωγής και κεφαλαιοποίησης της φύσης. Η αύξηση αυτή της παραγωγικότητας μέσω κεφαλαιοποίησης επιτρέπει μια αυξημένη απόσπαση υπεραξίας και κέρδους, αλλά συνεπάγεται ένα αυξανόμενο κόστος, μια ανερχόμενη αξιακή σύνθεση του κεφαλαίου, και ως εκ τούτου μια συμπίεση του μέσου ποσοστού κέρδους. Γι' αυτό, ο νόμος της αξίας αποβλέπει ταυτόχρονα στη διασφάλιση φθηνής φύσης (φθηνές πρώτες ύλες, ενέργεια, τρόφιμα, και εργατική δύναμη) αντλώντας τα «δώρα της φύσης» δωρεάν ή με ελάχιστο κόστος (Moore 2015: 54, 102-103). Η διαδικασία αυτή ιδιοποίησης της φύσης, που αφορά την μη εμπορευματοποιημένη ανθρώπινη εργασία (π.χ. γυναικεία εργασία στο σπίτι) και την μη ανθρώπινη φύση, συνεπάγεται επίσης μια αύξηση της παραγωγικότητας της (μισθωτής) εργασίας, αλλά μείωση της αξιακής σύνθεσης του κεφαλαίου και μια δυνητική ανασχεση της πτωτικής τάσης του μέσου κέρδους. Ως εκ τούτου, το κεφάλαιο προκρίνει την ιδιοποίηση έναντι της εκμετάλλευσης, αλλά κατ' ανάγκη υιοθετεί μια στρατηγική που συνδυάζει την εκμετάλλευση (στον τομέα της εμπορευματικής παραγωγής) με την ιδιοποίηση της φύσης, την αύξηση δηλαδή της παραγωγικότητας με τη λεηλασία της φύσης, και η οποία συγκεκριμενοποιείται ανάλογα με τις οικολογικές συνθήκες της παραγωγής και την κοινωνικοοικονομική συγκυρία. Η λειτουργία λοιπόν του νόμου της αξίας και η στρατηγική εκμετάλλευσης/ιδιοποίησης αποκαλύπτουν τον συγκεκριμένο ρόλο που αποδίδει το κεφάλαιο στον αγροτικό τομέα και μια πληθώρα διαδικασιών αλληλεξάρτησης και ολοκλήρωσης του αγροτικού τομέα με τους υπόλοιπους τομείς της οικονομίας (βιομηχανία, κατασκευές, υπηρεσίες). Είναι αναμενόμενο, με βάση τα παραπάνω, ότι οι ορεινές περιοχές έχουν μια προεξέχουσα σημασία για τις διαδικασίες ιδιοποίησης της φύσης και αναπαραγωγής του συστήματος. Η σημασία αυτή αφορά, μεταξύ άλλων, την αναπαραγωγή/εμπλουτισμό υδατικών πηγών, την αναπαραγωγή δασικού πλούτου, την ηλεκτροπαραγωγή με υδατοπτώσεις ή ανεμογεννήτριες εγκατεστημένες στις βουνοκορφές, τη διατήρηση μιας πολύτιμης βιοποικιλότητας, την εξόρυξη διαφόρων ορυκτών, τη διαμόρφωση τοπίου και πολιτισμού, τη φθηνή αναπαραγωγή εργατικής δύναμης, κ.λπ.

Μια επαρκής και διαλεκτική σύλληψη του ιστορικού μεταβολισμού που σκιαγραφήθηκε παραπάνω θα πρέπει αναγκαία να εκπορεύεται από την εσωτερική δυναμική του ίδιου του ΚΤΠ και τον ενοποιητικό ρόλο του νόμου της αξίας στο πλαίσιο της συνολικής κοινωνικο-οικολογικής αναπαραγωγής. Αντί μιας προσθετικής ολιστικής (και τελικά αντι-διαλεκτικής) προσέγγισης, του τύπου κοινωνία + φύση ή κεφάλαιο (οικονομία) + οικολογία, η παραπάνω μεθοδολογική προσέγγιση εξετάζει τον καπιταλισμό *μέσα* στη φύση,

εστιάζοντας στον αμοιβαίο αλληλοκαθορισμό καπιταλισμού και φύσης στο πλαίσιο μιας ιστορικά συγκεκριμένης καπιταλιστικής οικολογίας (Moore 2015: 82).

Οι συγκεκριμένοι ρόλοι που μπορεί να επιτελεί ο αγροτικός τομέας (φθηνές πρώτες ύλες, τρόφιμα, και εργατική δύναμη), αλλά και η αυξανόμενη διασύνδεση και ολοκλήρωση του τομέα αυτού στο σύνολο της κοινωνικής αναπαραγωγής του καπιταλισμού, μπορούν να ερμηνεύσουν τις εντεινόμενες παρεμβάσεις του κράτους ή διεθνών θεσμών και τις αναπτυξιακές στρατηγικές που προωθούνται ή επιβάλλονται στον αγροτικό τομέα. Οι εντεινόμενες αυτές παρεμβάσεις και ο έλεγχος φαίνεται τελικά ότι δυσκολεύουν την αναπαραγωγή του αγροτικού τομέα και υποσκάπτουν τις δυνατότητες μιας ολοκληρωμένης και κοινωνικά ορθολογικής ανάπτυξης. Οι επιπτώσεις των πολιτικών που εκπορεύονται από διεθνείς οργανισμούς όπως ο ΠΟΕ, η Ε.Ε., και εσχάτως από διεθνικούς μηχανισμούς όπως η τρόικα είναι αρκετά αποκαλυπτικές για τον αγροτικό χώρο και τις ορεινές περιοχές ειδικότερα.

Το ζήτημα που γεννάται, επομένως, είναι αν η κυριαρχία του καπιταλισμού και η αυξανόμενη ολοκλήρωση του αγροτικού τομέα μέσα στην παγκόσμια οικονομία διασφαλίζουν ή υπονομεύουν τις δυνατότητες και τις προοπτικές μιας οικολογικά συμβατής και ολοκληρωμένης ανάπτυξης (βλ. και Liodakis 2010b). Αν και δεν θα πρέπει να αγνοήσουμε τις αναπτυξιακές δυνατότητες που δημιουργούνται από ορισμένες νέες τεχνολογίες, θα πρέπει μάλλον να επισημάνουμε τους πολλαπλούς περιορισμούς που προκύπτουν από την ανάπτυξη και κυριαρχία του ΚΤΠ. Καταρχάς, η καλπάζουσα δημογραφική υποβάθμιση του αγροτικού πληθυσμού κατά τις τελευταίες δεκαετίες, που επισημάνθηκε στην περίπτωση της ορεινής Κρήτης αλλά ισχύει γενικότερα για τις ορεινές περιοχές, στερεί την κύρια κινητήρια δύναμη για τις όποιες ενδεχόμενες κοινωνικο-οικολογικές αλλαγές στον αγροτικό χώρο. Επισημάνθηκε επίσης η ραγδαία υποβάθμιση των οικολογικών συνθηκών της αγροτικής παραγωγής. Εδώ θα πρέπει να σημειωθεί ότι η υποβάθμιση αυτή προκύπτει κυρίως από τις στρατηγικές κεφαλαιοποίησης και ιδιοποίησης της φύσης που υιοθετούνται από το κεφάλαιο, οι οποίες τείνουν να εξαντλούν τις κοινωνικο-οικολογικές συνθήκες, υπονομεύοντας τις προϋποθέσεις μιας βιώσιμης ανάπτυξης, ιδιαίτερα των ορεινών περιοχών. Θα πρέπει επίσης να υπογραμμιστεί ότι, με την εμπορευματοποίηση, καπιταλιστική ανάπτυξη και εξειδίκευση της αγροτικής παραγωγής, έχει συντελεστεί κατά τις τελευταίες δεκαετίες μια κολοσσιαία (πιθανότατα οριστική) απώλεια τεχνολογίας του αγροτικού πληθυσμού, τη στιγμή που αυξάνεται ραγδαία η εξάρτηση των αγροτών από τη βιομηχανία και τις πολυεθνικές, και μάλιστα υπό δυσμενέστατους οικονομικούς όρους. Αλλά πέρα από τους οικονομικούς όρους, ο μη ουδέτερος χαρακτήρας της τεχνολογίας και η συστηματική υποτίμηση της επιστημονικής γνώσης τείνουν να περιορίζουν την ανάπτυξη οικολογικής γνώσης και να επιδεινώνουν ακόμα παραπέρα τις κοινωνικές και οικολογικές συνθήκες της αγροτικής παραγωγής (βλ. και Burkett 1999: 162). Ας σημειωθεί τέλος ότι, οι κοινωνικο-οικολογικές συνθήκες βιωσιμότητας της αγροτικής παραγωγής, και των ορεινών περιοχών ειδικότερα, έχουν δραματικά επιδεινωθεί με τη σοβαρότατη όξυνση της παγκόσμιας κρίσης του καπιταλισμού κατά τα τελευταία χρόνια, την αυξανόμενη υπερχρέωση της χώρας, και τις επακόλουθες (μνημονιακές) πολιτικές σκληρής λιτότητας (Λιοδάκης 2011).

Τα αναπτυξιακά αδιέξοδα του αγροτικού τομέα και των ορεινών περιοχών ειδικότερα πηγάζουν κυρίως από το γεγονός ότι, σε συνθήκες κυριαρχίας του κεφαλαίου, όλες οι «πρόοδοι» της αγροτικής παραγωγής έχουν συντελεστεί με τη σωρευτική εξάντληση των κοινωνικο-οικολογικών συνθηκών, ενώ οι νεότερες οργανωτικές και τεχνολογικές καινοτομίες («πράσινη επανάσταση», βιοτεχνολογία, κ.λπ.) αδυνατούν να διασφαλίσουν τα προϊόντα μιας φθηνής φύσης που θα μπορούσαν να μειώσουν το κόστος παραγωγής και να αμβλύνουν την τάση υπερσυσσώρευσης και μείωσης του μέσου κέρδους σε διεθνικό επίπεδο. Τα κοινωνικο-οικολογικά αυτά όρια της αγροτικής παραγωγής, και του κεφαλαίου γενικότερα, επιτείνουν μάλλον τις πιέσεις στην κερδοφορία του κεφαλαίου, και οι πιέσεις

αυτές επιστρέφουν διαλεκτικά στον αγροτικό τομέα και τις ορεινές περιοχές με ποικίλες μορφές φορολόγησης, οικονομικής αφαιμάξης, και λεηλασίας της φύσης.

Οι δομικοί αυτοί περιορισμοί και οι επιπτώσεις της καπιταλιστικής ανάπτυξης στον αγροτικό τομέα φαίνεται να επιβεβαιώνουν την ανάλυση του Μαρξ που επισημαίνει τον ανορθολογικό χαρακτήρα τις καπιταλιστικής παραγωγής και τις επιζήμιες επιπτώσεις της στον άνθρωπο και τη φύση, υπογραμμίζοντας την ανάγκη αναζήτησης ενός διαφορετικού τρόπου οργάνωσης για τη διασφάλιση ενός κοινωνικά ορθολογικού μεταβολισμού της κοινωνίας με τη φύση (Marx 1967 I: 506-07, III: 776, βλ. επίσης Burkett 1999: 128, Foster 2000: ch.5). Το διαφαινόμενο πολυδιάστατο ρήγμα στη σχέση κοινωνίας – φύσης, που προκύπτει από την ανάπτυξη και κυριαρχία του καπιταλισμού (βλ. Foster et al. 2010, cf. Moore 2015), και η διασάλευση του διαλεκτικού μεταβολισμού μέσα στην καπιταλιστική παγκόσμια οικολογία υποσκιάζουν πολλαπλά τις προϋποθέσεις μιας οικολογικά συμβατής και κοινωνικά δίκαιης ανάπτυξης. Είναι επομένως αναγκαίο να αναζητήσουμε τις προϋποθέσεις ρήξης και υπέρβασης του κυρίαρχου σήμερα καπιταλισμού, ξεκινώντας από τις δυνατότητες ριζικών αλλαγών στην ήδη υπάρχουσα κατάσταση, σε ό,τι αφορά ειδικότερα τις ορεινές περιοχές της χώρας.

Διερεύνηση των Δυνατοτήτων και Προοπτικών μιας οικολογικά συμβατής/ολοκληρωμένης Ανάπτυξης

Διερευνώντας τις αναπτυξιακές δυνατότητες και προοπτικές των ορεινών περιοχών, θα πρέπει καταρχάς να λάβουμε σοβαρά υπόψη τους δομικούς και ταξικούς περιορισμούς που προκύπτουν από την μέχρι τούδε καπιταλιστική ανάπτυξη και ανασυγκρότηση της αγροτικής παραγωγής, τις μη αναστρέψιμες κοινωνικο-οικολογικές εξελίξεις στην ύπαιθρο, και την ένταξη και αυξανόμενη ενσωμάτωση μέσα στη διεθνή διαδικασία συσσώρευσης του κεφαλαίου. Καθώς οι συνθήκες αυτές δεν επιτρέπουν, ή θέτουν σοβαρά εμπόδια στην προοπτική μιας οικολογικά συμβατής και ολοκληρωμένης ανάπτυξης, επισημάναμε ήδη την ανάγκη ενός επαναστατικού μετασχηματισμού της κοινωνίας και της υπαίθρου. Αν και, μετά τις περιπέτειες του προηγούμενου αιώνα, θα πρέπει να επανακαθοριστεί και να προσδιοριστεί ιστορικά το περιεχόμενο του κομμουνισμού, δεν θα πρέπει να υπάρχει αμφιβολία ότι ο αναγκαίος μετασχηματισμός θα πρέπει να έχει μια κομμουνιστική κατεύθυνση. Η διαδικασία μετάβασης θα πρέπει ασφαλώς να εμφορείται και να κινητοποιείται από τις ίδιες αξίες (κοινωνική δικαιοσύνη, αλληλεγγύη, συνεργασία, και οικολογική συνύπαρξη) της μελλοντικής κοινωνίας που θέλουμε να διαμορφώσουμε.

Ένα αίτημα μετασχηματισμού, που για ευνόητους λόγους προβάλλεται συχνά στις μέρες μας, αφορά την αναγκαία μετάβαση από το κυρίαρχο πρότυπο της βιομηχανικής (συμβατικής) γεωργίας στην λεγόμενη «οργανική» ή οικολογική γεωργία (βλ. UNCTAD 2013, Moore Larré 2016). Αναμφίβολα, το πρότυπο της βιομηχανικής γεωργίας φέρει σοβαρότατες ευθύνες για την κοινωνική και οικολογική υποβάθμιση της υπαίθρου, την εντεινόμενη οικολογική κρίση, και την επικίνδυνη ποιοτική υποβάθμιση των τροφίμων, αλλά αρκετοί ερευνητές φαίνεται να πιστεύουν ότι η μετάβαση στην «οργανική γεωργία» είναι ζήτημα ελεύθερης επιλογής και εφικτή μέσα στο πλαίσιο του κυρίαρχου σήμερα καπιταλισμού. Στην πραγματικότητα όμως, ήταν καπιταλισμός που επέβαλε ιστορικά τη βιομηχανική γεωργία. Και, μολονότι μπορούν σήμερα να γίνουν σημαντικά βήματα προς μια «οργανική γεωργία», είναι και πάλι ο καπιταλισμός που εξακολουθεί να θέτει σοβαρούς φραγμούς σε μια τέτοια μετάβαση (βλ. και Λιοδάκης 2011).

Ένα γενικότερο ζήτημα του αναγκαίου μετασχηματισμού αφορά το αν, και κατά πόσο, θα έπρεπε να αρκεστούμε, ή να δώσουμε έμφαση, σε κλαδικά ή τοπικά εγχειρήματα και μονοθεματικά αιτήματα μετάβασης (π.χ. προς μια «οργανική γεωργία»), ή αν θα έπρεπε να διεκδικηθεί και να μπει σε κίνηση ένας γενικότερος μετασχηματισμός της κοινωνίας. Εδώ θα πρέπει να σημειωθεί ότι, τα επιμέρους εγχειρήματα και οι προσπάθειες μιας εναλλακτικής

δημοκρατικής ανάπτυξης ενάντια στην αγορά, σε τοπικό ή περιφερειακό επίπεδο, είναι απολύτως αναγκαία ως τα πρώτα βήματα μιας επαναστατικής κίνησης από τα κάτω. Ωστόσο, μερικές απ' αυτές τις προσπάθειες τείνουν να αναπαράγουν ρομαντικά προκαπιταλιστικές συνθήκες ή κοινότητες και να απολυτοποιούν την μικρο-αγροτική παραγωγή. Σε κάθε περίπτωση, οι μεμονωμένες αυτές κινήσεις δεν επαρκούν για την ουσιαστική και αποτελεσματική αμφισβήτηση της υπάρχουσας κατάστασης και τη δημιουργία των προϋποθέσεων ενός συνολικότερου κοινωνικού μετασχηματισμού (βλ. Sharzer 2012, Fuentes-Ramírez 2014).

Το παραπάνω ζήτημα και η ανάγκη ενός συνολικού κοινωνικού μετασχηματισμού άπτεται της ειδικότερης ανάγκης ρήξης με το κεφάλαιο, το αστικό κράτος, και το διεθνικό υπερκράτος (συμπεριλαμβανομένης της Ε.Ε.). Ο μετασχηματισμός για τον οποίο γίνεται λόγος δεν μπορεί να είναι κρατικο-κεντρικός. Αντίθετα, προϋποθέτει την ανατροπή και υπέρβαση του κράτους, σε εθνικό και υπερεθνικό επίπεδο. Προϋποθέτει δηλαδή την κατάργηση των καταπιεστικών και εκμεταλλευτικών μηχανισμών, και των καταστροφικών πολιτικών που επιβάλλονται από το κράτος ή την Ε.Ε. σε βάρος μιας οικολογικά συμβατής/ολοκληρωμένης ανάπτυξης του αγροτικού τομέα και της υπαίθρου. Αν και μια τέτοια διαδικασία μετάβασης θα πρέπει πρωτίστως να στηρίζεται σε μια επαναστατική κίνηση από τα κάτω, η κίνηση αυτή δεν θα πρέπει να απολυτοποιείται. Εκείνο που απαιτείται είναι μια διαλεκτική σύνθεση της κυρίαρχης κίνησης από τα κάτω με κάποιες κινήσεις ή πολιτικές από τα πάνω, από κοινωνικούς δηλαδή θεσμούς γενικότερης σημασίας, ή τμήματα ενός αποσυναρμολογημένου και καταργούμενου κρατικού μηχανισμού που, κάτω από ορισμένες συνθήκες, μπορεί να προωθήσουν αλλαγές που εξυπηρετούν τις γενικές στοχεύσεις μετάβασης σε ένα διαφορετικό οργανωτικό πρότυπο, πέρα από τον καπιταλισμό.

Μέσα στο πλαίσιο της διαδικασίας μετάβασης που σκιαγραφήθηκε παραπάνω, είναι εδώ αναγκαίο να προχωρήσουμε στην επισήμανση μιας σειράς συγκεκριμένων αλλαγών που, σε ένα βαθμό, είναι ήδη εφικτές σήμερα, αλλά και επιτακτικά αναγκαίες.

- Διεκδίκηση από το κράτος (σημερινό ή μεταβατικό) υλικών και κοινωνικών υποδομών για την ύπαιθρο και τις ορεινές περιοχές ειδικότερα, καθώς και πιστώσεων για σοβαρές αναπτυξιακές πρωτοβουλίες από τους αγρότες.
- Ακύρωση (σταμάτημα) μεγάλων έργων με έντονα καταστροφικές κοινωνικές και οικολογικές επιπτώσεις (μεγάλα φράγματα ή άλλα έργα υποδομών, αιολικά και φωτοβολταϊκά πάρκα, μεγάλες τουριστικές επενδύσεις), και αντιμετώπιση των σοβαρών επιπτώσεων από τέτοιες παρεμβάσεις.
- Ενοποίηση και κοινωνικός έλεγχος της αγροτικής γης και άλλων παραγωγικών πόρων, μέσα από διαδικασίες αναδασμών και άλλα κοινοτικά ή συνεταιριστικά σχήματα.
- Συνεταιριστική ανάπτυξη της παραγωγής και ομοσπονδιακή διασύνδεση σε περιφερειακό και εθνικό επίπεδο.
- Οργανωτική και παραγωγική ανασυγκρότηση με βάση την αρχή της επικουρικότητας (έμφαση στο τοπικό, και επικουρικά στο περιφερειακό ή εθνικό επίπεδο).
- Ριζική ανασυγκρότηση και ενίσχυση, τόσο της γενικής παιδείας όσο και της επαγγελματικής εκπαίδευσης του πληθυσμού της υπαίθρου, και ιδιαίτερα των ορεινών περιοχών.
- Ανάπτυξη και αξιοποίηση νέων τεχνολογιών για την ενημέρωση, τον συντονισμό, και την κοινή δράση των κατοίκων της υπαίθρου.
- Ριζική ανασυγκρότηση του τρόπου και του προτύπου ανάπτυξης του τουρισμού (κλίμακα και χωρική κατανομή της ανάπτυξης, διασύνδεση με άλλους τομείς, κοινωνική και οικολογική προστασία, διανομή των ωφελειών από τον τουρισμό, κ.λπ.).

Είναι προφανές ότι ο κοινωνικο-οικολογικός μετασχηματισμός που είναι σήμερα επιτακτικά αναγκαίος, προϋποθέτει ένα πολύπλευρο και μακροχρόνιο ταξικό και κοινωνικό αγώνα για τη διασφάλιση μιας οικολογικά συμβατής συνανάπτυξης του ανθρώπου, της επιστήμης & τεχνολογίας, και της μη ανθρώπινης φύσης.

Βιβλιογραφία

- Burkett, P., “Marx and Nature: A Red and Green Perspective”, Macmillan, London, 1999.
- Foster, J.B., “Marx’s Ecology: Materialism and Nature”, Monthly Review Press, New York, 2000.
- Foster, J.B., Clark, B., and York, R., “The Ecological Rift”, Monthly Review Press, New York, 2010.
- Fuentes-Ramírez, R., “Marxist Perspectives on Twenty-first Century Transition to Socialism”, *Socialism and Democracy*, 28(1): 123-142, 2014.
- Goodman, D., Sorj, B., and Wilkinson, J., “From Farming to Biotechnology: A Theory of Agro-Industrial Development”, Basil Blackwell, Oxford, 1987.
- Koroneos, Ch. and Rokos, D., “Sustainable and Integrated Development – A Critical Analysis”, *Sustainability* 4: 141-153, 2012.
- Λιοδάκης, Γ., “Γαιοπρόσοδος, Επιτόκια, και Αγροτικές Τιμές: Οικονομικές πλευρές του αγροτικού ζητήματος”, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1994.
- Λιοδάκης, Γ., “Η Καπιταλιστική Ανάπτυξη της Ελληνικής Γεωργίας: Μια κριτική του νεο-λαϊκισμού”, *Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*, 6(29): 69-101, Αθήνα, 2000.
- Λιοδάκης, Γ., “Το Νέο Στάδιο Καπιταλιστικής Ανάπτυξης και οι Προοπτικές Παγκοσμιοποίησης”, *ΟΥΤΟΠΙΑ*, No 73, Αθήνα, 2007.
- Λιοδάκης, Γ., “Ο αγροτικός τομέας στις Συμπληγάδες της οικονομικής κρίσης”, στο “Οικονομική Κρίση και Ελλάδα”, επιμ. Α. Βλάχου, Ν. Θεοχαράκης και Δ. Μυλωνάκης, Επιστημονική Εταιρεία Πολιτικής Οικονομίας και Gutenberg, Αθήνα, 2011.
- Λιοδάκης, Γ., “Ο ρόλος της τεχνολογίας στο μεταβολισμό του κεφαλαίου με τη φύση και η σημερινή κοινωνικο-οικολογική κρίση”, *ΟΥΤΟΠΙΑ*, No 112, Αθήνα, 2015.
- Liodakis, G., “Totalitarian Capitalism and Beyond”, Ashgate, Surrey UK, 2010a.
- Liodakis, G., “Political Economy, Capitalism and Sustainable Development” *Sustainability* 2: 2601-2616, 2010b.
- Marx, K., “Capital” I-III, International Publishers, New York, 1967.
- Moore, J.W., “Capitalism in the Web of Life: Ecology and the Accumulation of Capital”, Verso, London, 2015.
- Moore Lappé, F., “Farming for a Small Planet: Agroecology Now”, *Great Transition Initiative* (April 2016), <http://www.greattransition.org/publication/farming-for-a-small-planet>.
- Νικολαΐδης, Ε., “Γεωργία, Περιβάλλον, Διατροφή: Η ελληνική γεωργία στο παγκόσμιο αγροτροφικό σύστημα”, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 2010.
- Ostrom, E., “Governing the Commons: The evolution of institutions for collective action”, Cambridge University Press, Cambridge, 1990.
- Πετράκης, Κ., “Ο «Ασκός του Αϊόλου» και οι ανεμογεννήτριες. Η περίπτωση «Αποπηγάδι», στα Χανιά της Κρήτης”, *ΟΥΤΟΠΙΑ*, No 92, Αθήνα, 2010.
- Robinson, W., “A Theory of Global Capitalism: Production, Class, and State in a Transnational World”, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2004.
- Sharzer, G., “No Local: Why Small-scale Alternatives Won’t Change the World”, Zero Books, Alresford, UK, 2012.

UNCTAD (United Nations Conference on Trade and Development), “Wake up before it is too late: Make agriculture truly sustainable now for food security in a changing climate”, *Trade and Development Review*, 2013.

Wikipedia, “Αξιοβίωτη Ανάπτυξη”, (<https://el.wikipedia.org>, ανάκτηση 17/3/2016).

Structural Constraints, Possibilities and Prospects of an Integrated Development of Mountainous Countryside

G. Liodakis, Professor of the Technical University of Crete

Abstract

This presentation is based on an inter-disciplinary approach, emanating mainly from social sciences and a Marxist political economy in particular. A series of introductory methodological remarks aims at the formulation of a theoretical framework for an adequate treatment of the issue under investigation. Subsequently, a brief reference is made to the mountainous areas of Crete and the evolutions we have had in this particular area since the first postwar period and up to this day. In greater detail, then, we examine the significance and implications of the domination of capitalism for the development of the countryside and of the mountainous areas more specifically. As argued, these conditions of development largely determine the structural restrictions, but also the potential for development or the options that may be open today. On this basis, we proceed to a more specific exploration of the possibilities and prospects of an ecologically compatible/ integrated development of the mountainous countryside. Here we examine the restrictions imposed by the capitalist development and organizational restructuring of agriculture, the integration of domestic production within a process of transnational accumulation, the non-reversible socio-ecological evolutions of recent decades, and a rapid and uncontrolled tourist development of certain zones. Crucial questions are posed as to whether, and to what extent, an autonomous development at a local or regional level is possible, if a rupture with capital and the bourgeois state or supra-national state is necessary, and if a drastic change of the countryside in the direction of an ecologically compatible and socially just development could be based exclusively on a movement ‘from below’ or a movement ‘from above’, or if it should probably combine dialectically both of these movements. A series of changes are finally pointed out which, starting from the already existing condition, could contribute to a new hopeful development for the mountainous areas and the country more generally.